

A Vigilia beszélgetése

Vásárhelyi Miklóssal

(1990. április 7.) *Kedves Miklós, az utóbbi időben, amióta kiléptél az ismeretlenség homályából a nagyobb közönség számára, megjelent rólad jó pár írás: a legteljesebben a Tóbiás Aron által készített emlékkönyvből ismerhettünk meg. Éppen ezért, a Vigilia olvasóinak olyan képet szeretnék rólad rajzolni, amely kiegészíti, illetve más szempontból rajzolja meg az alakodat. Az kiderült az Argentierivel készült interjúból is, hogy 1917-ben születél Fiumében, hogy ott éltél gyermekkorodban egy pár évig. Először azt kérdezném, hogy milyen volt a magyarság helyzete Fiumében a legkritikusabb időben, nem sokkal a Monarchia felbomlása előtt: hogy érzékelték ezt szüleid, mint ennek a Magyarországhoz tartozó corpus separatumnak, a Horvátország veszedelmes közelségében élő és olasz irredenta törekvés által fenyegetett, nagyrészt olasz lakosságú városnak a lakói?*

— Azt szokták általában mondani, hogy az ember életét az első tíz esztendő meghatározza. Most, túl a hetvenen, érdekes módon egyre inkább érzem, hogy az az első tíz év, amit Fiumében töltöttem, nemcsak maradandó, hanem tulajdonképpen a legfontosabb. Hozzá tartozik persze az is, hogy egész különleges pillanatban születtem, 1917-ben, amikor a szüeim még bíztak abban, hogy a Monarchia, mi, győzni fogunk. Kisgyerek vagyok még, amikor át kell élnem az Osztrák—Magyar Monarchia összeomlását, Fiume magyar városnak a felszámolását. A magyar rendszert követi az egyre ingatagabb és törékenyebb olasz liberális rendszer, majd a már a fasizmust előrejelző D'Annunzio-féle erőszakos vállalkozás.

— *Emlékszel rá?*

— Emlékszem, 1920-ban volt. Azért emlékszem rá olyan pontosan, mert hát hogy ne emlékezne egy gyerek arra, mikor állandóan katonazene szól, a Commandante ünneplésére — úgy hívták ezt a furcsa, kalandos vezetőt. A mai embert talán nem nagyon érdekelné. Ami különleges ízt ad neki, az a teatralitása. Tulajdonképpen egy nagy show-t rendezett ott Fiumében. Állandóan katonazene, állandó cukorka- és ajándékosztogatás a gyerekeknek. Ez a felszín, persze közben folyik azért a terror és a brutalizálása azoknak, akik vele szemben állnak. És ugyanakkor ez az egész különös póz, hogy — az olasz kormány akaratával szemben is formailag — ő nem nyugszik bele a párizsi békeszerződésnek az ajánlásaiba, hanem elfoglalja Fiumét, hogy az olasz város legyen. Az olasz kormány ezt jegyzékeiben is ellenzi, de a valóságban ezt a furcsa figurát használja fel arra, hogy a saját törekvéseinek az előfutára legyen, azért, hogy a végén megszegyenítse és elkergesse.

Akár akartam, akár nem, gyerekkoromban már a beszélgetésekből, tanúja voltam annak, hogy a ráció a történelmi fordulatokban tulajdonképpen milyen csekély szerepet játszik. És hogy az irracionális mennyire döntő. Fiumének minden érdeke ahhoz fűződött volna, hogy szabad város legyen. Ha szabad város, akkor az azt jelenti, hogy ugyan már nem része Magyarországnak, ez Horvátország leválása miatt lehetetlenné válik, de tulajdonképpen megmarad a mögöttes területe mint kikötőnek. Tehát a józan ész azt diktálta volna, hogy Fiume szabad város maradjon, mert ez a városnak a jólétét, felvirágzását biz-

tosította volna. Tulajdonképpen annak a folyamatnak a folytatódását, amely a 19. század végén lejártszódozott, mert Fiume, ahogy ma is áll még, különös módon magyar város, hiszen minden, amit ott látsz, ami ott épült, az utcák, a terek, akkor alakult ki, akárcsak Pest mai képe. Fiume olasz lett, de mint kikötő Olaszország számára abszolúte nem volt érdekes. Még Trieszt is elsatnyult, pedig lényegesen nagyobb város és kikötő volt, nekik kikötőnek már korábban ott volt Bari délebbre, Velence mellett óriási nagy kereskedelmi központ, Ancona, és a többi. Ezeknek a kikötőknek nemcsak a fejlesztésére, hanem még a szinten tartására sem került sor. Így lett Fiuméből olasz város. Fasiszta város tulajdonképpen a lakosság akaratán kívül lett azáltal, hogy Olaszország fasiszta lett. Jellemző a városra, hogy oda Mussolini soha el nem jött, egyrészt a nemzetiségi összetétel miatt, mivel az ott lakó magyarok és különösen a szlávok nem bírták az olasz nacionalizmust, mert nekik megvolt a sajátjuk. Másrészt az olaszoknak is csak egy töredéke rokonszenvezett a fasizmussal. Amíg a fasizmus erőszakkal felül nem kerekedett, a város abszolúte liberális, felvilágosodott vezetés alatt állott. Ezzel az eszeveszettel, irredenta sovinizmussal — akár akartam, akár nem — gyermekkoromban szembekerültem, és bár én a kérdésnek a filozófiai söt politikai tartalmát egyáltalában nem ismertem, de a jeleivel állandóan találkoztam.

— *A családban tárgyaltak erről, s te ezt fél füllel hallhattad? Volt-e a maradék magyarok között valamifajta kapcsolat, összejárás, védekezés? Mit tapasztaltál mint gyerek az utcán és az iskolában?*

— Ez nagyon furcsa, és majdnem azt mondhatnám, hogy drámai szituáció volt számomra. A magyarok száma egyre fogyatkozott. Hiszen a magyarok betelepültek voltak, a tisztviselők főleg. Édesapám banktisztviselő volt. Az ismerősök is mind vagy a biztosítótársaságoknak, vagy a postának, vasútnak voltak az alkalmazottjai, két választás állt előttük: a fasizmus ebben a tekintetben rendkívül szigorú és következetes volt — értelmiségi pályán megmaradni anélkül, hogy valaki a fasiszta pártnak ne legyen a tagja és ne legyen olasz állampolgár, gyakorlatilag és ténylegesen lehetetlen volt. Tehát a magyarok az előtt a választás előtt álltak, vagy elfogadják ezt a két felkínált lehetőséget, az alternatíva csak a hazatelepülés volt. Apám a magyar kaszinónak volt az elnöke, — tehát ezzel egy kicsit válaszolok is a kérdésemre, a középosztály tagjai között volt ilyen összefogás, volt az úri kaszinó, voltak egyesületek is, amelyekben a tartalom nem volt nagyon eleven, a lényeg az volt, hogy voltak helyiségek, ahol a magyarok összejöttek. Személy szerint az én helyzetem rendkívül különös volt. A szüleim magyarul beszéltek és olaszul, az olaszok által annyira kigúnyolt magyaros akcentussal. Nálam fordított volt a helyzet, én tulajdonképpen magyarul csak azért tudtam, mert magyar beszédet hallottam, de már írni-olvasni csak olaszul tudtam, mert az olaszok később joggal panaszkodtak arra, hogy a szlávok milyen sovinizták, türelmetlenek, nacionalisták, elfogultak, de azért a teljesség kedvéért meg kell mondanom, hogy Fiumében — ahol volt magyar lakosság, de különösen nagy volt a szláv lakosság — bizony csak olasz iskola volt.

— *A meglevő magyar iskolát ezek szerint rögtön bezárták.*

— Igen, átalakították olasz iskolává. Én első elemitől kezdve olasz iskolába jártam, olaszul tanultam meg írni és olvasni. Ez lett volna talán a kisebbik dolog, de végül is, ugyanúgy, mint Magyarországon mindenütt, ahol az irredentizmus kérdése felvetődött, és különösen a frontvárosokban, a határterületeken, kezdettől fogva rettenetesen erős volt az iskolában a nacionalizmus. Ez az olasz elemi iskolában úgy festett, hogy első elemitől kezdve csak arról hallottam, hogy az olasz hadsereg milyen hősiességű, milyen dicsőséges volt, hogy nyert csatát után, és hogy nyerte meg a háborút. A Piave-legendáról szóló dalt, és a többi ilyen hadi dalt tanultuk az iskolában, és mint megszentelt kegyhelyekre vittek bennünket az Isonzóhoz és a Piavéhoz, ahol mindenütt magyarították az olasz hadsereg dicső tetteit.

— *Mit éreztél ekkor? Gondolom, megvoltak már akkor is azok a magyar katonate-metők, melyeket a Gulyás fivérek filmje bemutatott? Tehát az olaszok legalább is a hol-tak iránti kegyeletet megtartották. Jártál valamelyikben is?*

— Valószínűleg megvoltak, én furcsa módon ezeket a temetőket csak 10—15 évvel ezelőtt láttam először. Nálam ez nagyon nagy zavart okozott, mert mikor elvittek az iskolai kirándulásokra, megfelelő kísérelő szöveget hallottam, aztán hazamentem és el-mondtam azt a verzót, amit egyébként az általam nagyon tisztelt és tényleg kedvelt tanítóktól is hallottam, a szüleim pont az ellenkezőjét mondták. Ez egy gyerek számá-
ra teljesen lehetetlen szituáció volt. A szüleim tekintélyek voltak, szerettem, tiszteltem, kedveltem őket, dehát a tanítót is, ő sem volt akárci. Ez a legsúlyosabb dilemmákat okozta állandóan bennem.

— *Örök fiatalságod egyik titkára jöttél most rá, mert abban a nevelésben részesültél, de egész más színhelyen, mint mondjuk én, aki az iskolában hallottam a szovjet felsza-badító hősök tetteit, és Rákosi és Sztálin elvtárs dicsőségét, otthon viszont hallottam, és láttam az ellenkezőjét, ez bizony sokáig konfliktust okozott. Segítségemre jött az ÁVH, mert elvitte az apámat, és a dolog így megoldódott, egyértelművé vált.*

— Nálam tulajdonképpen, ha teljesen őszinte akarok lenni, egyértelmű a dolog csak akkor lett, amikor Magyarországra kerültünk. Apám nem fogadta el a felajánlott opciót, ellentétben majdnem minden rokonunkkal és ismerősünkkel, akik azóta nem élnek, de gyerekeik teljesen elolaszosodtak és szétszóródtak az ország különböző része-ibe. Mi visszajöttünk Magyarországra, itt meg az iskolában rögtön az a rendkívül tö-mény és egyoldalú magyar irredenta történelemoktatás fogadott, amely az olaszokat és mindenkit, aki velünk szemben állt, csak árulóként és hitszegőként, gyávaként mu-tatott be. Én mindezt szkeptikusan figyeltem, mert végül is elvesztettük ezt az egész ügyet. Magyarazattal a Dolchschiuss-legenda következett: a belső front megbomlott, mert árulás történt és hátbadozták ezt a nagyszerű magyar hadsereget.

— *Osztálytársaidnak vagy tanáraidnak próbáltad kifejteni, hogy te az ellenkező ol-dal álláspontját is ismered, és vitatkoztál velük? Vagy legalábbis előadtad a kételyeidet?*

— Csak kezdetben volt egy-két bátortalan kísérletem erre, de nem azért, mert visszautasításra találtam. Ebből a szempontból az a Piarista Gimnázium, amibe Deb-recenbe kerültem, furcsa módon rendkívül liberális és toleráns szellemű iskola volt, s a tanárok szelleme nagyon kisugárzott a diákokra. A történelmi hűség kedvéért elmon-dom, hogy én az olasz gyerekeknek sem próbáltam elmagyarázni.

— *Azt lehet mondani, hogy a történet folytatódott Debrecenben is, hiszen a Piarista Gimnázium ebben a kálvinista Rómában bizonyos értelemben fronthehelyzetben van. Mi-ért döntöttek úgy a szüleid, hogy oda íratnak be?*

— Gondolom, azért döntöttek úgy, mert a piaristáknak az volt országosan is a hí-rük, hogy szakmailag a legjobb iskolákat vezetik. Mi polgári, mondhatnám azt, hogy a polgárságon belül is a magasabb polgársághoz tartozó család voltunk. Itt a legnagyobb gond a gyerek jövője, a gyerek karrierje volt. Mi lesz belőle? A gond mindig az, hogy a következő lépéssel még annál is tovább jusson, ahova a szülők jutottak. Ehhez a Pia-rista Gimnázium, a piarista nevelés, és különösen a piarista oktatás látszott a legal-kalmasabbnak.

— *Melyik tanárodra emlékszel szívesen?*

— Tulajdonképpen alig van olyan tanárom, akire ne emlékeznék szívesen, mert majdnem mindegyiktől nagyon sokat kaptam. Ha mást nem, tudást. Egy kiemelkedő tanárom volt a nyolc év alatt, ez az öreg Tóth Lajos bácsi volt, aki 7—8.-ban osztályfő-

nököm is volt, matematikát és fizikát tanított, és aki szerintem a pedagógusgyakorlat egyik legnagyobb csodáját hajtotta végre: amikor én hatévi kínlódás után matematikából kitűnő eredménnyel végeztem. Ez kilátástalan dolognak látszott, szüleim legnagyobb fájdalmára, ezért nem voltam úgynevezett „vastagbetűs”, mert matematikából mindig kettesem volt. És rajzból. Ezen nem lehetett változtatni, nem tudtam rajzolni, de egy kettessel még vastagbetűs lehetett az ember, de matematikából is az volt, a matematikát nem értettem. Akkor jött Tóth Lajos bácsi, aki a maga hallatlan derűs, kedélyes, egyszerű módján megértette velem a matematikát, nem bemagoltatta, hanem olyan tisztán magyarázta, hogy megszerettette velem és ez az ő hihetetlen nyitottsága, okos, emberségéből és pedagógiájából következett. Szerintem ő még a piarista tanárok között is egészen kivételes ember volt. Általában, ami az egész piarista nevelést illeti, azt kell mondanom, hogy az én alkati, jellembeli kialakulásomhoz két tényező járult hozzá döntően: a család és az iskola. Ez azt hiszem általában a polgári családoknál így volt, hiszen abban az időben még a családi életet is nagyon bensőséges és erős szálak fűzték össze, az iskola pedig nem egyszerűen ismeretterjesztő gyár, vagy üzem volt, hanem valóban a szónak régi értelmében véve nevelési intézmény. A kettő nem volt teljesen összhangban egymással. Egy polgári gyereknek az otthona a bensőséget, a bizalmat, a biztonságot jelentette. Családi szeretetet, intimitást, ami pótolhatatlan. Mai napig vallom, s ez nem csak annak az országnak jellegzetessége, ahol szocializmus van, hanem a nyugatnak is: legnagyobb érték ami veszendőbe megy — s ha nem sikerül megmentenünk, akkor végünk van — az a család.

— *Említetted az Argentieri-interjúban, hogy édesanyádék családja már sokkal régebben Fiumében élt. Ő hogy viselte az átplántálódást Magyarországra?*

— Nagyon nehezen. Ő nem akart semmiképpen sem eljönni, mint ahogy a nővére is ott maradt és a többi rokona. Édesapám döntött így, ez furcsa dolog volt, mert édesapám nagyon ritkán és nagyon kevés dologban döntött, az úr anyám volt. De itt olyan értékek forogtak kockán, hogy az apám nem engedett. Az egyik az, hogy abszolúte apolitikus ember volt. Soha életében semmiféle pártnak nem volt tagja, s erre nagyon adott. Ő nem azért nem lépett be a fasiszta pártba, mert az fasiszta párt volt, mert megmondom neked, hogy a fasiszta párt a polgári családok nagy részének elfogadható volt; rendet jelentett, a sztrájkok, anarchia, a rendetlenség végét. Ahogy mindig mondani szokták: „nem késnek a vonatok”. Rend van. A brutalitás, a terror ellenszenves volt. De maga a tény, hogy ő pártnak tagja legyen, az elképzelhetetlen volt. Ami vitán felül volt, ez az állampolgárság kérdése. Egyszerűen elképzelhetetlen és elképesztő volt számára, hogy más legyen, mint magyar.

— *Ő honnan származott Fiuméba?*

— Eredetileg Csanád megyében éltek, Magyarbánhegyesen, apja egyszerű szatócs volt. Iskolába — idősebb bátyjai révén — már Budapestre került, a Külkereskedelmi Akadémiát végezte el, és utána lett banktisztviselő. A bank helyezte Fiuméba.

— *Édesanyád hogyan viselte azután a debreceni életet?*

— Nagyon rosszul. Soha nem érezte otthon magát, számára ez szörnyűség volt. Eredetileg arról volt szó, hogy Pestre jövünk, itt is voltunk egy pár hónapig, és egy véletlenül kipattant botrány és sikkasztás eredményeképpen gyorsan le kellett váltani Debrecenben az egész vezetőséget. Így került apám Debrecenbe, ahol anyám soha nem szokott meg.

— *Milyen volt a családja erkölcsi felfogása?*

— A tízparancsolat alapján álltak, de azért, éppen a polgári életformánál fogva, sok dolog volt, ahol hogy úgy mondjam, elég könnyen tettek kivételt, vagy tették félre a

fenntartásokat és gátlásokat, mert a döntő mégiscsak a polgári érvényesülés szempontja volt. Ezért az iskolának rendkívül pozitív volt a szerepe, mert ott a tízparancsolat abszolút követelmény volt.

— *Szüleid vallásilag közömbösek voltak?*

— Igen. Nem is volt egyházi esküvőjük. — A kép teljességéhez tartozik még, hogy én nem akarok mítoszokat teremteni. Persze ezek közül az erkölcsi normák közül ki-ki sok mindent áthágott. És azt is nagyon jól tudtuk, hogy még a tanáraink között is vannak, akik nem kifogástalanok, bírálhatók e tekintetben, de nem ez a lényeg a dolgban, az elv a lényeg, hogy ha valaki vétett valamilyen erkölcsi norma ellen, az büns volt. Itt, ebben az esetben minden ismeretnél többet jelentett számomra az erkölcsi normák feltétlensége, abszolút jellege, amit a piaristák hirdettek, vallottak, és meg kell azt is mondani, hogy java részük kifogástalanul teljesítette is. És érvényesült a vallási tolerancia, felebaráti szeretet.

— *A toleranciát úgy érted, hogy az osztályon belül, különböző vallású tanulók között élt, vagy pedig a városban, amely nagyrészt más felekezethez tartozott?*

— Mind a kettőt. Az osztályban is, ahol a fiatalok nagyrészt katolikusok voltak, talán négyen voltunk zsidók vagy zsidó származásúak, de ennek a világon semmiféle megnyilvánulását nem tapasztaltuk, még árnyalatokban sem. Ez a kérdés egyszerűen ki volt küszöbölve. De a városban is. A katolicizmus ennek az iskolának pozitív értéke volt, nem beszélhetek antiprotesztáns voltáról sem. Ez a történelemoktatásban látszott legjobban, Bethlen, Bocskai, Erdély megítélésében. Ilyen nézet nem is tudott volna Debrecenben megmaradni. De én nem hiszem, hogy ez csak Debrecenben volt így. Az egyetlen, amivel szemben nagyon erős ellenállást tanúsítottak és ez teljesen egyértelműen jutott kifejezésre: az a modernizmus volt. A történelemoktatás és az irodalomoktatás is az első világháborúval befejeződött, aminek voltak előnyei is, nem zengett ott a Horthy-rendszer dicsérete. Volt azonban nagy hátránya is, például az irodalomoktatásban nem szerepelt a Nyugat és Ady, de még Kosztolányi vagy Móricz Zsigmond sem. Nem azt mondták, hogy ilyen vagy olyan, egyszerűen nem létezett. Igaz, nem forszírozták a másik oldalon a Napkeletet sem, Tormay Cecilt, Herczeg Ferencet, Pekár Gyulát, mindazt, ami a kurzusnak megfelelt. Az irodalomtanítás Pintér és Alszeghy—Sík alapján folyt, ez lényegesen jobb volt mint Pintér, és azt elég hamar észrevettük. Szegény atyák sosem gondolták volna, hogy az én lázadásomnak egy későbbi, teljes fordulatomnak részben ők voltak az okai. Okai voltak azzal a totális cenzúrával, amelyet alkalmaztak. Az, hogy a piarista atyák ezt az irodalmat, s annak történetét így adták elő, ez keltett először izgalmat, nem a tanácsköztársaság iránt, persze, még csak nem is a szocdemek iránt, akik nekem ugyanolyan vörösek voltak — otthonról is hallva — mint a kommunisták. A népi írók hatására egyszerre csak olyan magyar realitással kezdtem szembekerülni, amellyel az életben nem kerültem szembe. Így találkoztam a 20. századdal.

— *Mi volt az, ami megrázott? Szociográfia, szépirodalom?*

— Az első könyvek — nem emlékszem pontosan milyen sorrendben — kétségkívül a szociográfikák voltak, Szabó Zoltán, Kovács Imre, Féja Géza munkái.

— *Tehát a „Magyarország fölfedezése”.*

— Egy polgárgyerek számára, akinek semmiféle kapcsolata nem volt — nem tudtam, hogy ilyen létezik — a magyar valósággal, döbbenetes belső meghasonlás volt ezzel a valósággal találkozni.

— *Mondd, hogy élt a család, milyenek voltak az iskolai kirándulások, hogy a nyaralásokon sem találkoztál ilyen megdöbbentő élményekkel, amelyek a szociális szakadékot villantották volna eléd?*

— Az iskolai kirándulásokon elvittek bennünket Pannonhalmára, felhoztak Pestre a Bazilikába, a koronázótemplomba, elvittek Pécsre, és általában a nemzeti műemlékekhez, tehát ott nem jutottunk túl azon a korláton, amelyek között éltünk. A nyarak és üdülések színhelye természetesen mindig Fiume volt, meg is engedhette magának, egyébként nem volt drága, a gyerekeket elhelyezték a rokonoknál, esetleg ők is ott voltak, tehát megint nem volt alkalom arra, hogy megismerkedjek más rétegekkel. Mivel apám Debrecenben bankigazgató volt, többnyire földbirtokosokkal került kapcsolatba. Tehát nem kisparaszttal, mégcsak a közép- vagy zsíros gazdag paraszttal sem. Az agrárválság idején meghívtak bennünket, megvendégeltek, no de hol? A kastélyban, a kúriában. A faluba nem jutottunk el, a cselédséggel akkor találkoztunk, amikor az kiszolgált, vagy mikor a hintóra felültem. Nagyon zárt világban éltünk, de úgy érzem, ez nem csak a mi családjunkra volt jellemző. Az egész magyar középosztály nagyon elzárkózott a többi — különösen a szegényebb — néprétegek életétől. Furcsa módon, még az osztályomban is alig volt szegényebb gyerek. Néhány hadiárva volt, „Zitások”, úgy hívták őket, mert volt egy Zita nevű kollégium kifejezetten hadiárvák részére.

— *A királyné alapította?*

— Igen. Volt egy Teresianum, de oda módos vidéki gyerekek jártak, például Makk Károly is teresianumos volt.

— *Makk Károly osztálytársad volt?*

— Nem, mikor én érettségiztem, ő akkor volt elsős.

— *Osztálytársaid közül kivel kötöttél barátságot? Megismertél más családokat is?*

— Hogyne. Az osztálytársaim közül többen is kialakultak mind a mai napig tartó baráti kapcsolatok, nemcsak az érettségi bankettek alkalmával találkoztunk. Osztálytársaim java része inkább Debrecenben maradt, és Miskolc felé orientálódott. Pesten viszonylag elég kevesen vagyunk. Annak idején, mint volt piaristák, nem mertünk összejönni, de hát összejöttünk külön-külön.

— *Milyen pályára léptek?*

— Talán a legkedvesebb nekem furcsa módon Boskó Károly, akinek az apja Debrecenben a lovasrendőrség kapitánya volt, amikor én már illegális kommunista voltam, ő meg ludovikás lett. Egy nagyszerű bakatiszt, ahogy mondani szokás. Önmagával szemben ugyanolyan szigorú és engedékenységet nem ismerő, mint a legénységgel szemben, mindazonáltal borzasztóan szerették a katonái. Rokkant lett a háborúban. 1945 után persze nehéz lett a sorsa, de a kapcsolat és barátság sohasem szakadt meg, bár gyanakodva tekintettek rám, mint kommunista újságróra. Mit tesz a sors, 1956 után a börtönben találkoztunk. Bár őt még külön büntetésként Márianosztrára vitték, ami az „osztályidegenek” börtöne volt. Ott találkozott Déry Tiborral, Litván Györggyel és Tánzos Gáborral. Furcsa módon a nézeteink, a gondolataink különbözősége ellenére tudtuk egymásban az alkati, a jellemvonásbeli tulajdonságokat becsülni. Nagyon sok olyan osztálytársam volt, aki érzékeny volt a szociális kérdésekre, de a baloldal annyira lejáratott volt, különösen mindenfajta piros dolog, hogy majdnem azt lehet mondani, automatikusan a jobboldalhoz csapódtak és a jobboldal szociális demagógiájában keresték a kiutat a szociális egyenlőtlenségek és igazságtalanságok megoldására, ami számomra egyáltalán nem csodálatos, hiszen el is mondom az önéletrajzomban, hogy az érettségi után én is visszamentem Olaszországba két évre.

- *Ez a család ötlete volt, vagy a tiéd?*
- Inkább az enyém volt. A család nem nagyon akarta.

- *Már a nyaralásokon is éreztél Fiume iránt nosztalgiát?*
- Mai napig is rettenetes nosztalgia él bennem az iránt a Fiume iránt, amely már régen nem létezik. Nem azért, mert horvátok meg a szlovének /annak ott, hanem mert az egy kis gyöngyszem volt. Fiume közvetve mindig Olaszországot, a mediterrániumot jelentette a számomra.

- *Tízéves korod előtt Fiumén kívül jártál az országban, mármint a félszigeten?*
- Csak Észak-Olaszországban. Firenzéig talán eljutottam. Szokásos mozgásterünk, hogy úgy mondjam, Fiume, Trieszt, Velence, Trento, Bolzano, Venezia-Giulia, Veneto és a vitatott osztrák—olasz Dél-Tirol környékére korlátozódott. Fiume akkor úgy festett, mint amikor eljöttünk onnan, — a Deák Ferenc utat átkeresztelték Via Mussolinira, de a városkép mitsem változott.

- *Ahogy jövünk be a vasútról, van egy magyar órás, megvolt már akkor is?*
- Igen.

- *Ez talán az egyetlen magyar cégtábla a mai Fiumében.*
- A mi házukban kettő is volt, mert a Dobozi bácsi volt a cipész és a Winter úr az asztalos, aki német származású magyar volt. A Corzó és a Piazza Dante, a város centruma, amely az élet központja volt, a Central Kávéházból Café Centrale lett, de alapjában véve minden ugyanaz maradt.

- *A házatok mellett van egy zsinagóga. A zsidók hova optáltak?*
- A fiumei zsidók javarészt magyarok voltak, és vagy visszajöttek Magyarországra, vagy teljesen elolaszosodtak. Közülük olyan ismert közéleti személyiségek kerültek ki, mint a Leo Valiani, aki örök időre választott olasz szenátor lett, Paolo de Santarcangeli, aki magyar volt, és tudnék még néhányat mondani, akik talán nem tettek ilyen névre szert, ám ismert közéleti személyek lettek. Még egy gyerekkori emlék: apám saját tartózkodását a politikától mindig avval magyarázta, és engem is azzal óvott tőle, hogy „vigyázz, bele ne keveredj a politikába, mert úgy jársz, mint Leo”. Ez elrettentő példa volt, mert Leo szintén egy magunkfajta jó polgári családból származott, fiatal korában kommunista lett, bezárták, aztán emigrálni kényszerült. Fiumében az olasz—horvát feszültség létezett már a magyar uralom alatt is, később az olasz—magyar feszültség tulajdonképpen már elenyésző volt. Fiumében soha nem éreztem magam diszkriminálnak azért, mert magyar voltam, legfeljebb a nevemmel volt baj.

- *Volt egy szicíliai tanárod, aki állandóan a nevedben rejelő kiejthetetlen hangokon nyargalt.*
- Most találkoztam egy volt iskolatársammal, aki olasz újságíró németes hangzású névvel. Ő mesélte, hogy ezzel a szicíliai tanárral neki is meggyűlt a baja, nevének kiejtése miatt. A fiumeiekben ugyanis az olaszok nem bíztak meg, nem vették fel őket közalkalmazottaknak. A rendőrséget, a közigazgatási apparátust, de még a gimnáziumokat is teletömték délolaszokkal. Számunkra ez a világ teljesen érthetetlen volt és idegenek maradtak a fiumeiek számára is. Külön szigetet alkottak ott, mert ennek a városnak monarchiás jellege volt, még akkor is, ha ötvenezer lakosból csak ötezer volt a magyar, ez a jelleg nyomta rá a bélyegét.

— Ennek legszebb példája, hogy egyszer Ferrarában egy külvárosi kolostorba, ahol Giotto freskói találhatóak, nagyon nehezen engedtek be. Két lengyel művészettörténéssel zörgöttünk sokáig, amíg egy ösöreg apáca ki nem jött és körbe nem vezetett. A végén megkérdezte: „Maga édes fiam, micsoda?” Mondom: „magyar vagyok”. Erre így szól viszonylag elviselhető kiejtéssel: „Isten áldd meg a magyart”. Mondom: „Az Isten szerelmére, honnan tetszik ezt tudni?” Mire: „Fiumei vagyok. Él még gróf Vásonykői Zichy Eduárd?” Mondom: „Már nagyon régen meghalt.” „Nem baj, találkozunk majd a mennyországban.”

— A fiumei magyarok egy része, például a mérnökök, orvosok, megélhetési okokból Olaszország belsejébe került, míg másik része visszajött Magyarországra. A magyarság zöme azonban Fiumében maradt egészen az újabb uralomváltásig, mert amikor bevonultak a partizánok, akkor elviselhetetlen lett a sorsuk nemcsak az olaszoknak, hanem a magyaroknak is. El kellett menekülniük.

— Voltak tömeges megtorlások?

— Úgy tudom voltak, én akkor már nem voltam ott, csak az unokatestvérem és a barátaim elbeszéléséből tudom ezt, akik teljesen értetlenül álltak az én választásom előtt. Én Olaszországba először a haború után 1946-ban vagy 1947-ben mentem vissza, akkor megtaláltam unokatestvéremet, elolaszosodott, de még magyarul beszélő barátaimat. Számukra az, hogy én vörös lettem, s ennél fogva akkor még nagyon Tito-barát voltam, megfejthetetlen rejtély volt. Örültnek gondoltak.

— Tito a szemükben hóhér volt.

— Igen, egyszerűen hóhér, aki kiirtotta őket a városukból. Már második vagy harmadik generációs fiumeiak voltak, ez volt a hazájuk, ez volt az otthonuk, olaszok, magyarok, mindegy, fiumeiak voltak.

— Fiume, amióta létezik, városállam volt, amely különböző kötöttségeinél fogva hol ide, hol oda tartozott.

— Jellemző az ember fanatizmusára és elfogultságára, hogy hiába mondták nekem, hogy a Gránitz Mikit elvitték és nyomtalanul eltűnt, a Czirjákot agyonverték, tudják egész pontosan, a Meskó gyerek nincs sehol se, szóval sorolták az eseteket. Én azonban elvesztettem az önkontrollomat, elaltattam a lelkiismeretemet.

— Fanatizmusod miatt nem hatották rád ezeket az események?

— Azt nem mondhatnám, hogy nem hatottak rám, de mint kommunistán dolgoztam bennem az „igen, de mégis” effektus. Pedig mikor az ember először hallja, hogy ölnék, hogy kínoznak, hogy gazság történik, hogy igazságtalanság történik, ott nincs „de mégis!” Akkor meg kell állni és azt kell mondani: akkor ez nem az én ügyem, a romlás és a züllés akkor kezdődik, mikor az ember a konkrétumokat ezzel próbálja megoldani.

— Az előbb említetted, hogy a konszolidált, polgári családi életből kiérettél valami erkölcsi relativizmust, amelyet nagyon helyesen ellensúlyozott az erkölcsi abszolutizmus vagy morális kérlelhetetlenség, amire a piaristák tanítottak. Ugyanakkor azt is érzékeltetted, hogy elégedetlenség alakult ki benned a szociális problémákról, illetve a magyar irodalomról, az égető kérdésekről való hallgatás miatt. Hogyan halványodhatott el benned az erkölcsi abszolutizmus iránti vágy? Tehát mikor kerültél a lejtőre? Mikor kezdett el téged a relatív, erkölcsileg csak relatív indokolható eszméknek, a totalitarizmus különböző változatainak a bája vonzani? Előbb a fasizmus, aztán a kommunizmus?

— A fasizmus iránti vonzódásomat elsősorban a propaganda számlájára írom. Sosem szabad lebecsülni a propagandát, amire mi entellektüelek hajlamosak vagyunk.

Ma már tudom, micsoda hallatlan lendülete, sodrása van egy attrakciónak, egy jól megrendezett tömegdemonstrációnak. Akár ha részt vesz benne az ember, akár ha nézi. Mondok egy olasz példát: filmeket mutattak be, hogy a fasiszta rendszer lecsapolta a mocsaras vidékeket és új városokat épített a helyükön. Ez igenis nagy hatással volt rám. De még olyan is, amikor a Duce derékig meztelenül ott állt a cséplőgépnél és szedte a búzát és adta tovább a többi aratómunkásnak. Vagy azok a fantasztikus tömeggyűlések, felvonulások, amik a Piazza Venezián zajlottak le. Szóval a felkészületlen és védelem nélkül álló embernek még mai napig is az a benyomása, hogy így volt jó. Eppen a napokban volt egy nagyon heves vitám valakivel, aki arról akart meggyőzni engem, hogy az osztrákok nácibbak a németeknél. Hitler bécsi bevonulásának képeire hivatkozott. Ugyanakkor kifejtette azt, hogy Hitler azért vonult be Bécsbe, mert erőszakkal akarta megakadályozni a népszavazást, amelytől tartott. Az a bizonyos bécsi triumfus tény, az ordítás, és a nürnbergi pártnapokon ezek a szinte hihetetlen felvonulások; ám mindez semmi, ezek nem meggyőző erejűek, ezt láttuk egyébként Magyarországon is: milyen népgyűlést tudott rendezni 1957-ben Kádár. Ezek nem érvek. De mégis, ezek a vizuális és propagandafogadások sokkal mélyebben hatnak, különösen az akkori neobarokk és elposványosodott Magyarországon: különösen miután olvastam a *Három nemzedéket*, amelyből kiderült, milyen csőd ez az egész restaurációs kísérlet. Szekfünek én csak az antiliberalizmusát vettem, át és azt gondoltam, hogy ha ezt igazi szociális és nemzeti szellemben alkalmazzák, csak jót hozhat az országnak. Ehhez még az is hozzátartozik, hogy Olaszországban nem ismerik elég jól a fasizmust, és egyszerűen azonosítják a náciizmussal. Holott a szociális szellem gyökerei sokkal erősebbek voltak. Maga Mussolini környezete maximalista szocialistákkal volt tele, akik nem voltak megelégedve a szocialista párt reformizmusával, anarchisták is találhatóak ott szép számban, szindikalisták is, és ezekhez csatlakoztak a leszerelt irredenta katonatisztek, akik elégedetlenek voltak az olasz békeszerződéssel. A ténylegesen fasiszta párt rendkívül sokrétű volt. A legfelső vezetésnek is volt egy nagyon erős szociális vonulata, ami később persze teljesen visszaszorult és a sovinizmus, római imperialista nosztalgia kerekedett felül. Nem egyedül voltam, aki hitt ebben. Tessék megnézni a korabeli sajtót, méghozzá nem a jobboldali sajtót.

— *Füst Milán versét, mondjuk.*

— Nagyon helyesen mondd. A liberális sajtót, az Est Lapokat, micsoda dicshimnuszokat zengtek a fasizmusról.

— *Rónai Mihály András.*

— Semmi bajuk nem volt a fasizmusaddig, amíg az antiszemitává nem vált. Tetszett nekik ez a jó, szolid, szilárd rendszer, ahol a vörösöknek kuss van. Nem találok magam annyira bűnösnek. Amikor elmentem és megláttam, hogy ez a valóságban hogy is fest, itt hatott rám a piarista gimnázium nevelése. Láttam, hogy ezek hazudnak, manipulálják az embereket, hogy itt senki nem hisz benne. Egyetemi társaim, akikkel még most is jóban vagyok, akkor is az irónia hangján beszéltek a fasizmusról, nem is beszélve azokról, akik már akkor is szocialista meggyőződésűek voltak. Nem a propagandán keresztül ismertem meg a valóságot, hanem részt vettem benne, és egész rövid idő alatt teljes kiábrándulás vett rajtam erőt, s ez természetesen balra lökött.

Szörényi László

(Folytatjuk)